

Калитко С. Л. Формування суспільно-політичних поглядів П. Скоропадського влітку-восени 1917 р./ С. Л. Калитко, О. М. М // Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали Другої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Межибіж в історико-культурній спадщині України». Межибіж-Хмельницький, 2009. Частина 1. С. 334-341.

С. Л. Калитко, О. М. Кравчук

Формування суспільно-політичних поглядів П. Скоропадського влітку-восени 1917 р.

В історії розвитку української державності ХХ ст. важливе місце займає гетьманат 1918 р. Його політичний лідер П. Скоропадський пройшов шлях від прихильника автономії України в складі Росії (весна – літо 1917 р.) до федерації з Росією (осінь 1918 р.), і до визнання історичної необхідності самостійності України (еміграційний період, до 1945р.) [9, с. 7].

Значний вплив на розвиток суспільно-політичних поглядів П. Скоропадського мала його діяльність на посаді командувача 34-м корпусом російської армії, штаб якого розташовувався у Меджибожі. Там П. Скоропадський перебував з 25 липня до 25 листопада 1917 р., виїжджаючи в справах до командування Південно-Західного фронту у Бердичеві та до Генерального секретаріату військових справ Центральної Ради у Києві. Сам П. Скоропадський вважав, що саме у Меджибожі в 1917 р. розпочалася, за його висловом, «чисто українська робота», яка довела його до гетьманства [5, с. 70].

Політична концепція П. Скоропадського сформувалася у різний час і за різних історичних обставин. Суспільно-політичні погляди П. Скоропадського до революції 1917 р. висвітлені у його «Спогадах», написаних «з позицій поміркованого консерватизму, культурного й політичного елітаризму та аристократизму» [5, с. 11].

П. Скоропадський був людиною двох культур – української та російської. З українською культурою його пов'язувало родове походження. Він був нащадком одного з найвизначніших родів козацької України, до якої ставився з пошаною в сенсі територіального патріотизму. Скоропадські завжди лояльно ставилися до російської держави, робили кар'єру в системі імперії. За свідченнями П. Скоропадського в їх домі плекалася повага до українства: «постійно співалися українські пісні, читалися та обговорювалися книги Костомарова та інших українських письменників», серед гетьманських портретів висів портрет гетьмана Івана Мазепи, до якого «ставилися мовчазно і з симпатією» [5, с. 14].

Проте П. Скоропадський визнавав, що «Україна розумілася як славне минуле, але ніяк не пов'язувалася з сучасністю, іншими словами, жодних політичних думок, пов'язаних з відновленням України, не було. Моя вся родина була глибоко віддана російським царям, але при цьому підкреслювалося те, що ми не великороси, малоросіяни, як тоді говорилося,

знатного походження». У своїх спогадах гетьман відзначав і той факт, що не вчили української мови [1, с. 4, 5].

На думку сучасного дослідника В. Савченка родина Скоропадських вважала своє походження російським, але з малоросійською родзинкою. Скоропадські були переконані, що малороси – тільки етнографічна частина великоруського народу, і Малоросію вони не бачили окремо від Росії [7, с. 8].

Але, сам П. Скоропадський вважав, що «вся ідеологія» українців «різниться від московської». Він підкреслював, що особисто в нього немає ненависті до Росії, а в пригніченні останньою України «не можна звинувачувати російський народ, це була система правління». Ідеальним П. Скоропадський вважав стан, коли б «на Україні існували б дві паралельні культури» [8, с. 48]. Він відкидав закиди противників українства у штучному характері цього явища, стверджуючи, що «українство жило серед народу» [8, с. 49].

Водночас П. Скоропадський був «продуктом» російської імперської системи, у якій він зробив престижну військову кар'єру, дослужився до чину генерал – лейтенанта та посади флігель – ад'ютанта імператора Миколи II. Тривале перебування при дворі в Петербурзі, зміцнило його прихильність до сильної влади, до монархії [1, с. 5].

П. Скоропадський вважав вирішальним чинником успіху людини не культурно – етнічні витоки, а соціальний статус. Вірний православному віросповіданню і благонадійний підданий Російської імперії, він одночасно вважав себе патріотом Росії та України. Я. Пеленський характеризує це як роздвоєну лояльність [5, с. 15].

Певний вплив на погляди Скоропадського справило його членство в масонській ложі. Масони прагнули до забезпечення свободи, рівності, братерства людей, поваги прав особистості [7, с. 27-28]. В Росії масони бачили свою мету у встановленні буржуазного демократичного суспільства, у обмеженні конституцією монархії або її ліквідації. Під впливом таких ідей аристократ П. Скоропадський у вузькому колі часто висловлювався як кадетський професор. У розмовах з близькими або у листах до дружини він критично натякав на військові та державні «таланти» Миколи II [7, с. 36].

П. Скоропадський був у захваті від лютневої революції 1917 р. У листі до дружини 12 березня 1917 р. він визначив майбутній устрій Росії, як республіки «дуже ліберальної», відкидаючи можливість встановлення конституційної монархії, через відсутність гідного претендента на престол та втрату династією Романових авторитету й підтримки в суспільстві [6, с. 36].

В листі від 12 березня 1917 р., П. Скоропадський підтримав та схвалював діяльність Тимчасового уряду, вважаючи його найбільш корисним для Росії в цей критичний для країни момент: «Я повинен сказати, що як військовий, я ніколи, ти знаєш, не займався політикою і для мене всі ці думські діячі становили мало інтересу, але разом з тим в таку тяжку хвилину не можу без захоплення згадати новий наш уряд, так розумно він діє, і раз Государ звільнив мене від присяги, я йому, новому уряду, всією душею відданий, що енергійно провожу у своїх частинах. Всі ці пани Родзянко,

Львов, Гучков, Керенський і компанія розумні люди, і ми, і вся Росія повинні бути вдячні долі, що влада захоплена ними, і дай Бог нашій багатостраждальній Батьківщині, щоб вони утрималися при владі ... А крім того, тепер на чолі Росії дійсно стоять кращі люди і за ними треба йти» [4, с. 254-255].

У тому ж листі П. Скоропадський пов'язував своє майбутнє життя з Україною, з участю у громадському та політичному житті: « ... я зовсім не збираюся зариватись та оплакувати минуле, а прийняти в тій чи іншій формі живу участь в суспільному житті, звісно тяжко сказати зараз, де і в який формі ... Данилкові (сину – авт.) потрібно вчитись по – малоросійськи (українськи), я теж купив собі книгу і збираюся, можливо, зробитися українцем, але мушу сказати по честі, не дуже переконливим». Це свідчить про зміни у національній самоідентифікації і його намір взяти активну участь в українському політичному житті [7, с. 42, 257].

Перебуваючи на посаді командувача 34-м корпусом, П. Скоропадський вперше познайомився з масовим українським революційним рухом. Він не сприйняв соціалістичні ідеї революційних партій як чужі своєму світогляду. Єдиною проблемою, яка постала перед ним, була проблема збереження дисципліни і боєздатності у ввіреному йому корпусі [3, с. 38]. Однак суспільно–політична ситуація й родинні традиції «штовхали» П. Скоропадського в українську політику. Це розуміли й оточуючі його колеги – офіцери. Так, у квітні 1917р. в Сарнах російський офіцер, поляк Ходкевич сказав Скоропадському, що він «повинен був взяти участь в українському русі», що він може «бути видатним українським діячем, гетьманом навіть» [8, с. 57].

У цей час російська армія зазнавала подальшої руйнації внаслідок падіння дисципліни, більшовицької агітації проти укладення миру і повернення солдат додому, діяльності військових комітетів, що обмежували владу офіцерів за відсутності боїв. Одним з наслідків такого стану речей став провал наступу на Південно–Західному фронті 18-27 червня 1917 р. В умовах пошуку засобів збереження російської армії, її вище командування погодилося з ідеєю Центральної Ради про українізацію окремих військових підрозділів. Спочатку таку ідею П. Скоропадський сприйняв насторожено, вважав, що вона послабить армію і не бажав її здійснювати без наказу вищого командування.

Влітку 1917 р. в Росії і Україні виникає ідея встановлення сильної влади. Зокрема, 5 липня 1917 р. спробу повстання з метою повалення влади Центральної Ради здійснив 2-й український полк ім. гетьмана П. Полуботка. Його командир полковник Ю. Капкан збирався проголосити себе гетьманом, але в останній момент не наважився [7, с. 55; 8, с. 62]. Сам П. Скоропадський у середині 1917 р. поділяв погляди генерала Л. Корнілова, що Тимчасовий уряд приречений у разі відмови від «рішучих дій» [7, с. 57].

18 липня 1917 р. командувач Південно–Західним фронтом генерал Л. Корнілов видав наказ про українізацію 34-го корпусу, який було відведено з

фронту в тил, у Меджибіж. Там з 25 липня до 22 листопада 1917 р. розташовувався штаб корпусу.

Діяльність по українізації корпусу зробила П. Скоропадський відомим діячем. Сам Скоропадський відзначив, що «серед українських кіл праця моя над створенням великої української частини мала велике значення в сенсі популяризації мого імені». Внаслідок цього, заочно, 6 жовтня 1917 р. в Чигирині на Всеукраїнському з'їзді Павло Скоропадський був обраний отаманом всіх «Вільних козаків» [8, с. 81-83]. У роботі з'їзду брав участь представник Генерального Секретаріату І. Полтавець-Остряниця, який певний час служив у корпусі П. Скоропадського і був негласним представником майбутнього гетьмана. Він пропонував делегатам з'їзду обрати гетьмана України, звісно, маючи на увазі кандидатуру Скоропадського. Тоді цей замах на всеукраїнську владу було відкинуто «вільними козаками». Чисельність «вільного козацтва» становила біля 60 тис. осіб [2, с. 1068].

В. Савченко стверджує, що у жовтні 1917 р. П. Скоропадський остаточно зробив свій головний вибір: вирішив стати не просто «українцем», а лідером українського несоціалістичного табору, він збирався не тільки робити військову кар'єру в українському війську, а й реалізувати себе в українській політиці. Скоропадський згадував: «Біля мене були розмови ще у 1-му корпусі між старшинством, що треба відновити гетьманство та що я мав би бути гетьманом, але серйозно над цим я тоді не думав». На думку В. Савченка, Скоропадський свідомо вводив читачів «Споминів» в оману, оскільки мріяв про гетьманство. Про це свідчать його спогади про зустріч 8 жовтня 1917 р. з І. Полтавцем–Остряницею: «цей рух може, якщо зуміти його опанувати, буде тією здоровою течією, яка врятує Україну від того руйнування, що сильно давало себе відчутти не тільки серед військ, але і в колі мирних жителів» [8, с. 84].

Загалом, на середину жовтня 1917 р. 34-й корпус був значною мірою українізований. Він отримав назву «1-й Український корпус». Корпус комплектувався з добровольців, офіцерів запасу. Чисельність корпусу становила 40-60 тисяч осіб [6, с. 38]. Водночас, П. Скоропадський постав перед проблемою жахливої дезорганізації армії та її участі в погромах поміщицьких маєтків на Поділлі. Він згадував про це так: «2-й Гвардійський корпус з страшними грабунками, віддавши всі поміщицькі маєтки вогню і мечу, пройшов з фронту через всю Подільську губернію. Повідомлення про масові безлади, які здійснювали частини цього корпусу, невідомим для мене чином, ставали відомими моїм полкам, і головне, що їх захоплювало в цих повідомленнях, це грабунки винокурних заводів. На моє нещастя, корпус займав район, де заводське виробництво спирту процвітало. Коли командири частин доповіли мені, що в деяких частинах є бродіння на ґрунті прагнення розгромити такий завод, я, бажаючи попередити безлади, наказав злити спирт. Робилося це з відома командуючого армією. Але тут-то і почалися безлади: коли спирт виливався, без різниці куди, чи в річку, чи в купу гною, все місцеве населення кидалося з відрами і примудрялося діставати спирт, але

в якому вигляді! Втім, для них це було байдуже. Ставилися караули, але мало хто з них залишався на рівні вимог. Пам'ятаю, одного разу, коли мені довелося самому спостерігати за злиттям 50 000 відер спирту, я побачив таку картину: від заводу була прорита канава в річку. Бажаючи вилити спирт вночі, щоб цього не помітили селяни, команда інженерного полку почала робити отвори в чанах. Вздовж канави були поставлені вартові, почався спуск спирту. Я спостерігав за вартовими. Стоять струнко, жоден не рухається. Думаю, добре. Висловив їм подяку. Через деякий час приходжу, стоять, але якось дико спрямували очі в бік спирту, що протікав. Нічого думаю, стоять – дисципліна є. Через деякий час приходжу і бачу: один з вартових стоїть як загіпнотизований, дивлячись на спирт, аж ось. Не більше як за кроків 10-ть від мене, з криком «була-не була» підбігає до канави і прямо так і кидається на неї, починаючи жадібно пити. Це був сигнал. Вся варта наслідувала його приклад, їх відтягли і віддали до суду. При цьому я переконаний в тому, що це були гарні люди, один з них згодом мені говорив: «Сам знаю, що недобре, але сил немає, дивлячись як пропадає таке золото!». Потім вже я відмовився від виливання спирту, а охороняв його, але нічого не допомагало. Все населення і частини були в достатку забезпечені спиртом, результатом чого стали грабунки і спалення поміщицьких маєтків. Як правило баби направляли на маєток солдатів, які починали, а згодом вже все село грабувало. Де-не-де частини не піддавалися спокусі, але загалом маєтків 15 було розгромлено. На щастя не було вбивств». П. Скоропадський вважав, що єдиним засобом для врятування корпусу залишається його як найшвидше переведення на фронт [8, с. 85–86].

Спостереженням за погромами знову підтверджувало властиві професійному військовому переконання про необхідність спиратися на чітку організацію, дисципліни і порядку в будівництві держави [9, с. 9].

Прикметно, що причиною погромів поміщицьких маєтків П. Скоропадський вважав лише п'ятику солдат, не помітивши соціального змісту цього явища, суперечностей між селянами та поміщиками. Незважаючи на це, майбутній гетьман був далекий від ідеалізації існуючих відносин на селі, схвалював аграрну реформу П. Столипіна у частині виділення селян на відруби і створення хуторів. Зокрема, наприкінці липня 1917 р. недалеко від Новоград-Волинського він розмовляв з селянами, що здобули землю на хуторах в наслідок столипінської реформи. «Такого ладу й заможності в сільському господарстві я ще не зустрічав... Хуторяни приписували свою заможність відділенню їх на відруби. Господар весь час до своїх пояснень додавав: «Так, тепер варто працювати, нічого не пропадає, нікому не доводиться звітувати» [8, с. 61].

Як поміщик П. Скоропадський різко виступив проти зміни земельної власності. «Наш українець – індивідуаліст. Жодної соціалізації йому не потрібно. Я завжди вважав, що український рух вже добрий тим, що просякнутий сильним національним відчуттям, граючи на цих струнах, можливо легше всього врятувати народ від більшовизму» [8, с. 50].

Після більшовицького перевороту в Петербурзі і проголошення 7 листопада 1917 р. УНР назрівав конфлікт між Центральною Радою і пробільшовицьки налаштованими російськими військами в Україні.

22 листопада 1917 р. П. Скоропадський зі штабом корпусу залишив Меджибіж. На станції Деражня дізнався про те, що 2 Гвардійський корпус в Жмеринці готується рушати на Київ. Перед П. Скоропадським постала дилема: їхати на фронт і остаточно звести корпус на «ніщо» і нічого не зробити, або врятувати Київ від збільшовизованих частин 2 корпусу [8, с. 91]. Незважаючи на наказ нового Верховного головнокомандувача прорадянського прапорщика М. Криленка, 23 листопада 1917 р. П. Скоропадський з полками почав пробиватися на Козятин, де 1 грудня 1917 р. на нього було покладено всю оборону Правобережної України з підпорядкуванням йому всіх місцевих військових частин. П. Скоропадський зосередив частини 153-ї дивізії по всій лінії від Гнівані до Козятина, а також по лінії Шепетівка – Козятин – Вапнярка. На початку грудня 1917 р. у Вінниці і Козятині підрозділи Скоропадського обеззброїли 2 Гвардійський корпус, що рухався на Київ з метою встановлення радянської влади і відправив його в Росію [8, с. 341].

Таким чином, завдяки активним діям П. Скоропадського у листопад-грудні 1917 р. вдалося затримати і не допустити до Києва більшовицькі частини. Зазначені дії стали важливою передумовою збереження політичної самостійності УНР. Загалом, творення 1-го Українського корпусу і його дії у грудні 1917 р. поклало початок політичної кар'єри П. Скоропадського, стало одним з етапів у його шляху до встановлення гетьманства.

Варто відзначити, що причини ускладнення відносин П. Скоропадського з Центральною Радою полягали в побоюванні тогочасних лідерів України, що Скоропадський скористається корпусом для захоплення влади [4, с. 43-44]. 29 грудня 1917 р. Павло Скоропадський остаточно передав командування корпусом генералу Гандзюку.

Отже, можна вважати, що події літа-осені 1917 р., зокрема ті, які відбувалися на Поділлі, справили значний вплив на сформування суспільно-політичних поглядів П. Скоропадського. Із вірнопідданого імперії він перетворився в українського діяча, який стояв на автономістських позиціях. Він це пояснював таким чином: «Особисто я розумів, що Україна на існування має повне право, але лише як складова частина майбутньої російської федерації» [8, с. 54]. Докладно пояснюючи свої погляди він стверджував: «... я лише хочу широко децентралізовану Росію, я хочу, щоби жила Україна і українська національність, я хочу щоби у цьому найтіснішому союзі окремих областей і держав Україна займала гідне місце і щоб всі ці області і держави зливалися би в одному потужному організмі, названому Велика Росія, як рівні з рівною». Також П. Скоропадський стверджував: «... я хотів Україну, не ворожу Великоросії, а братську, де всі українські прагнення знаходили б собі вихід... » [8, с. 307]. Політичним ідеалом гетьмана була автономна Україна у складі демократичної і децентралізованої

Російської федерації, « ... де б всіляка складова частина могла вільно розвиватися...». П. Скоропадський був переконаний, що « ... Україна без Великої Росії задихнеться, ... її промисловість ніколи не розвинеться, ... вона буде повністю в руках іноземців ...» і за такої ситуації Україна буде заселена « ... якимсь прозябаючим селянством». П. Скоропадський вважав, щоб досягнути « ... простого права в очах всіх країн на державне існування, це право повинно бути завойовано мечем, і політикою такою, яка змусила б більшість країн, що маю вагу у вирішенні цього питання, самим бажати, щоб ця держава існувала ... » [8, с. 307].

Політична криза, нездатність Тимчасового уряду контролювати ситуацію, стихійні селянські виступи проти поміщиків викликали у П. Скоропадського не лише спротив, але й прагнення до встановлення дієздатної сильної влади, що насамперед спиралася б на силові структури. В Україні, в його уявленні найбільш доцільною формою влади було б гетьманство. Проте, нерозуміння П. Скоропадським соціальних причин суспільних процесів, зокрема селянського руху, обумовило його пріоритетну увагу до необхідності відновлення дореволюційного правопорядку і недооцінки необхідності перерозподілу поміщицьких земель. Це, в свою чергу, негативно відбилося на соціально-економічній політиці гетьмана у 1918 р., коли в Україні була відновлена приватна (в більшості – поміщицька) власність, але не проведена необхідна аграрна реформа. Зрештою, гетьман повторив головну причину падіння Центральної Ради. Його правий консерватизм суспільство так само не сприйняло як і соціалістичний радикалізм УНР.

Список використаних джерел і літератури:

1. Білий Л. Гетьман Павло Скоропадський: історичний портрет на тлі епохи // Збірка наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Українська держава Павла Скоропадського: державотворчі замисли та історичні наслідки». Хмельницький, 2008.
2. Кравцевич В. Гетьман Павло Скоропадський // Україна – козацька держава. - К., 2004.
3. Отт-Скоропадська О., Гай-Нижник П. Павло Скоропадський: коротка хроніка життя: 1873-1945. // Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917-грудень 1918. – К. – Філадельфія, 1995.
4. Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівний нарис. – К., 2003.
5. Пеленський Я. Передмова. Спогади гетьмана П. Скоропадського (кінець 1917-грудень 1918) // Скоропадський П. Спогади. – К.-Філадельфія, 1995.
6. Петренко І. Діяльність П. Скоропадського щодо українізації частин російської армії в 1917 р. // Персонал. – 2007. - № 8.
7. Савченко В. П. Скоропадський: останній гетьман України. – Харків, 2008.
8. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 - грудень 1918 Київ-Філадельфія, 1995.
9. Хитра А. Я. Державно-правові погляди Павла Скоропадського. – Автореферат дис. к. ю. н. - Львів, 2003.